

„És kezdetben vala a szó, a magyar szó...”

Herczeg Ferenc nyelvváltásáról

1. A kutatás előzményei, módszerei. Bár Herczeg Ferenc életpályája a kiegyezés évtizedétől a második világháborút követő évtizedig, írói pályája pedig 1890-től (első regénye, a Fenn és lenn megjelenése) a második világháború végéig ível, ő „igazában mégis a századvég, a századforduló s a századelő reprezentáns embere” (NÉMETH 1985: 9). Mint ilyen nem vonhatta ki magát e kor ugyancsak reprezentáns stílusirányzata, a szecesszió hatása alól. A szecessziós stílusjegyek és a mindenkori kritika által (is) letagadhatatlan népszerűség egymásra hatásának, kölcsönhatásának kutatása viszont Herczeg Ferenc nyelvi életútjának előzetes vizsgálatát feltételezi. Ennek a kutatásnak feltétlenül érvényesítenie kell az életrajzi szempontot, amely „az életrajz felől és az életrajz érdekében értelmezi a sikert” (HAJDU 2009: 427).

A nyelvi életút vizsgálata magyarázatot adhat a kritikusok által gyakran megnevezett – a hercegi siker kulcsának tekintett – alkalmazkodásra. „Herczeg a legjellemzőbb emberi-írói karakterjegyet mutatja föl: a teljes alkalmazkodást az ideálképnek tekintett társadalmi réteg művelődési-közeleti mozgásához” (NÉMETH 1981: 51). Továbbá: „A népszerűség titka: az olvasói igények teljesítése könnyed, befogadói erőfeszítést nem igénylő módon. [...] Képiró volt, megrendelésre dolgozó festő [...]” (FRÁTER 1984: 14). A nyelvi életút vizsgálata továbbá arra is rálátást nyújthat, hogy a szerző kétnyelvűsége mennyiben járult hozzá a siker megalapozásához. Az alkalmazkodás (a társadalmi, valamint a kulturális és nyelvi asszimiláció) Herczeg esetében olyannyira sikeres, hogy számtalan spekulációra ad okot. A kritika túlnyomó része viszont a társadalmi alkalmazkodás mozgatórugóit, irányait kutatja, kevésbé reflektál a nyelvi asszimilációra. Ez utóbbi kevésből idézünk. Mikszáth így kiált fel: „Ez a Herczeg! Ez minden teóriát agyongázol, amit felépítünk arról, hogy a nyelvet az anyatejjel kell beszívni. Előtte (ti. a magyar nyelv) föltárta a fátyolát, mézét, rejtett szépségeit, gyönyörűséges formáit, gyöngédebb akarván hozzá lenni más idegenekhez képest, mintha mondaná: 'Amiért olyan bolond voltál, édes fiam, hogy magyar író lettél, mikor világnyelven is írhattál volna, teljesen odaadom neked magamat.' És odaadta. Behatolt a magyar nyelv minden titkaiba” (KORNIS 1943: 24).

„Szűkszavú, de sokatmondó stílusa a magyar észjárásé. A pályája kezdetén németül is író Herczeg minden ízében magyar íróvá emelkedik. [...] A bánsági fiú a magyar irodalom jelentős klasszikusa. [...] Vérbeli magyar író [...]” (KORNIS 1943: 23–24). BARTA JÁNOS (1955: 60–61) a problematikusság írók között tárgyalja Herczeget, és a probléma első sarokpontjaként az asszimilációt nevezi meg. Szerinte valószínűtlen, hogy a magyar kultúra hódította volna meg a jómódú német polgárfiút. (Pedig Herczeg így nyilatkozik emlékezéseiben: „a kultúrélet egyetlen ismert formája a magyar élet volt”; 1985: 106.) Szerinte sokkal inkább a magyar úri osztályok 1867 után kialakult előkelő életformája hódította meg.

Nehézséget jelent, hogy nem készült el Herczeg Ferenc életművének recepciótörténete, amely eligazodást nyújthatna az ellentmondásos befogadás rengetegében. Ennek két elemét a jelen kutatás érdekében szükséges kiemelni.

Az 1945 és 1980 között elhallgatott, megtűrt, tiltott szerző életművével elsőként NÉMETH G. BÉLA foglalkozott 1981-ben nagy ívű tanulmányban. Ez az a tanulmány, amely a nyolcvanas évek recepcióját, majd az 1990 utáni recepciót is meghatározta. Pedig ennek a tanulmánynak is – legyen bármennyire áttekintő – megvannak a társadalmi-politikai helyzetből következő korlátai. Ezen korlátok mibenlétére érzékletesen utal MÁK FERENC délvidéki származású irodalomtörténész: „Ma már tisztán felismerhető, hogy az irodalomtörténetünk nem az, ami valójában egykor a társadalom életében megjelent, hanem az a fajta irodalomtörténet, amit a szerb hatalom a tanároktól és a történetíróktól elvart: a jugoszláv-sághoz hű magyar írók munkásságának története” (ALBERT 2014: 15). Ez utóbbi irodalomtörténetben a jelszó ez volt: „Herczeg Ferenc nevét ne vedd a szádra, mert kerékbe törnek!” BORI IMRE, a jugoszláviai irodalomtörténet szerzője szerint Herczeg „a magyar uralkodó osztályhoz csatlakozva, annak a hivatalos írójává, reakciós politikájának képviselőjévé vált” (1993: 58).

Herczeg Ferenc életművének 1945 és 1980 közötti befogadása eltörölhetetlen nyomokat hagyott az 1980, illetve 1990 utáni befogadásban is. Hogy csak néhány példát említsünk: Az egyik 1985-ből: „a század első negyedének színvonalas, érdekes művei ezek a történelmi regények, s ma is élvezhetők”, de a szerző figyelmeztetése nem maradhat el: „Kevéssé tudatosított régi eltévelyedések nem biztosítanak kellő mértékben megisméltődésük ellen” (IMRE 1985: 75). A másik 2007-ből: „a maga korában (az első világháború előtt és a két világháború között) rendkívül népszerű volt, utána viszont hirtelen, és úgy tűnik, véglegesen feledésbe merült. Ezen valószínűleg már nincs mit változtatni” (WEISS 2007: 1232). A harmadik 2020-ból, amikor hírneves magyar egyetemek közel ötven – irodalommal és társzművészetekkel foglalkozó – oktatója a Nemzeti Alaptanterv módosítása kapcsán az irodalomtanításra és irodalomtanulásra vonatkozóan az ellen tiltakozik, hogy a Herczeg-életmű bekerült a tíz részletesen tárgyalt életmű közé. NÉMETH G. BÉLÁra hivatkoznak, aki Herczeget „a lektúr magyar mesterének” nevezte, továbbá szerintük „A bölcsészkar irodalomoktatás szempontjából [...] beláthatatlan léptékű torzulásokhoz vezetne, ha a középiskolai diákok (bármily igényes) lektúrszerzők művein keresztül kapnának (következésképpen) hamis képet a huszadik századi magyar irodalomról” (Vélemény 2020).

2. A kutatás tárgya. „És kezdetben vala a szó – a magyar szó. Abból teremtdött egy egész virágzó világ. És a szó a komédiásé” (Herczeg 1919: 389). Ez Herczeg Ferenc sajátos életútja, ún. „nyelvi életútja” dióhéjban: hogyan válik a bánsági sváb származású, német anyanyelvű fiú a magyar drámát az európai siker útjára emelő magyar drámaíróvá, a nemzeti törekvések elkötelezett írójává, aki világot teremt, magyar prózai és drámai életművet, melynek kiindulópontja a magyar szó. Aki éppen származása okán büszkén vállalja Zrínyi Miklós és Petőfi Sándor társaságát: „Nekem különben az a meggyőződésem, hogy a kapás ember lehet sváb vagy tót, kultúrember azonban Magyarországon csak magyar lehet.

Ha ezért renegát vagyok: annyi baj legyen, Zrínyi Miklós és Petőfi Sándor társágában vagyok” (Herczeg 1985: 226). Kutatásunk tárgya: mivel magyarázható, hol és hogyan érhető tetten Herczeg nyelvváltásának ilyen mértékű sikere, hiszen „aligha volt még egy idegen anyanyelvű ember, aki olyan jól megtanult volna magyarul, mint Herczeg Ferenc” (HEGEDŰS 1976: 245).

Az eszmélkedő, hivatásválasztó gyerekevektől követjük nyomon ezt az életutat az első hangos prózai és drámai sikerekig, amikor már senki nem kérdez rá a szerző származására, senki nem kérdőjelezi meg magyar elkötelezettségét. Bizonyításra váró tétel, hogy a sváb származású, német anyanyelvű Herczeg az irodalomcentrikus magyar kultúra hatására vált magyarrá.

Az írói pályára való készülés hogyanját közvetlen utalásokból ismerjük, ugyanis 1933-ban megjelent Herczeg emlékezéseinek első kötete, *A Várhegy*, amely gyermekkorának és diákeveinek rajzát nyújtja. Az önéletírás fonalához szeretnénk hozzáfűzni a kritikusok megjegyzéseit is, és így nyomon követni a bánági svábból magyar íróvá válás sajátos folyamatát.

3. A Bánág mint történelmi, földrajzi, etnikai egység. Tekintsük kiindulópontnak a dél-magyarországi Bánág területét, ahol Herczeg Ferenc meglátta a napvilágot. Ennek ismerete elengedhetetlen Herczeg Ferenc nyelvi életútjának megértéséhez.

A *Bánág* elnevezést az osztrák adminisztráció adta a (középkorban *Temesköz*-nek nevezett) térségnek 1718-ban (BANÓ 1977: 209), a magyarban ennek (*Temeschwarer Banat*) fordításaként jelent meg a *Temesi Bánág* (GYÉMÁNT 2015: 31), de idővel a területet megjelölő jelző elmaradt, és a *Bánág* elnevezés vált általánossá. A térség a török kiűzését követő osztrák császári igazgatás alatt (1718–1778) sajátos etnikai-felekezeti arculatot nyert, ugyanis a török hódoltság alatt elnéptelenedett területre (ahol a többnyire magyar lakosság elpusztult vagy ahonnan elmenekült) a Habsburg uralkodók több hullámban német ajkú lakosokat telepítettek. A magyar lakosság szempontjából mérvadó demográfiai fejlemény volt továbbá az is, hogy a Bánág területén már korábban elkezdődött a románok és a szerbek térnyerése is.¹ Magyar lakosság csak akkor költözhetett oda, amikor a Bánág teljes területét – 1778–1779-ben – ismét integrálták a „történelmi Magyarország” területébe (GYÉMÁNT 2015: 34). Az osztrák telepítési politika azonban 1780 után is folytatódott. Ennek eredményeképp a Bánág etnikai-felekezeti szempontból rendkívül sokszínűvé vált.²

Következésképp elmondhatjuk, hogy „az úgynevezett történelmi Magyarország etnikai összetétele a törökök kiűzése után a XVIII. század folyamán alakult ki, amely többé-kevésbé a kiegyezésig megőrizte arculatát. [...] A korábban szinte

¹ „A helyzetet magyar szempontból súlyosbította, hogy a császáriak megtiltották a magyarság betelepítését a »Bánág« területére. III. Károly uralkodása alatt jelennek meg a zsidó, illetve a »görög« kereskedők a »Bánág« területén, valamint a román letelepedéséről is vannak értesüléseink” (GYÉMÁNT 2015: 41).

² „Sokszor emlegették is a bánági iparosok, hogy aki a mesterségében jó akar lenni, annak itt négy nyelven kell beszélnie, mégpedig magyarul, németül, románul és szerbül” (GYÉMÁNT 2015: 46–47).

lakatlan Temesköz benépesítésével azonos arányban voltak képviselve magyarok, szerbek, románok, németek, de szlovákok, ruszinok, sőt olaszok is települtek a vidékre” (BELOVAI 2010: 245).

1867-ben viszont fordulat következett be. Az osztrák–magyar kiegyezés eredményeként Magyarország alkotmányos monarchia lett, és – a közös ügyeken túl – teljes önállósággal rendelkezett. „Az ország politikai vezetése a magyarság kezébe összpontosult, és az egységes nemzetállam [...] megvalósítása elérhető közelségbe került” (BELOVAI 2010: 244).

„Felfogásuk szerint a politikai nemzet nem nyelvi, hanem történelmi, jogi képződmény és a nemzet elismerését az állami léthez kötötték, amelyben különböző népek – magyarok, németek, szerbek, románok, szlovákok, stb. élnek.” (BELOVAI 2010: 244) (Nem feledkezhetünk meg viszont arról sem, hogy a 18. század végén a nyelvi egységesség volt az értelmiség által kidolgozott modern nemzeteszme alapkritériuma.³)

Az állam nyelvének elsajátítása érdekében 1879-ben törvénybe foglalták a magyar nyelv kötelező oktatását a nemzetiségi népiskolákban. Ennek ellenére Versec városban, Herczeg Ferenc szülőhelyén 1894-ben 18 tanító nem tudott magyarul, pedig oklevelük ennek ellenkezőjét tanúsította (BELOVAI 2010: 244–245, 251, 253).

Másrészt viszont Versec üdítő ellenpéldaként is szerepelt az ellenállás térképén. A Versec és vidéke Magyar Nyelvterjesztő Egylet a század végére országos hírnévre tett szert. Az 1885-ben alapított Egylet a magyar nyelv ápolásáért és térhódításáért küzdött az ország déli peremvidékén, ahol a magyarság nem alkotott többséget (BELOVAI 2010: 257). Az egylet által szervezett egyik erdei kirándulásnak és táncos mulatságnak éppen Herczeg volt a főrendezője.

Temesvár az a délvidéki város, ahol Herczeg először találkozott a magyar nyelvvel, és ahol később joggyakornokként is megfordult. A város a 19. század hetvenes éveiben „Budapest mellett talán a legdinamikusabb fejlődést mutatta, s amely úgy magyarosodott, hogy érdekeinek megfelelően megtartotta háttérterületének magyar-német-román-szerb etnikai-művelődési színeződését is, egyik színezőelemnek polgárosodás előtti tradíciójától sem lévén imperatív erővel kötve” (NÉMETH 1981: 51).

A századfordulóra erősödött a nemzetiségeknek a magyar nemzetállam eszméje iránti ellenállása. A magyar nyelv térhódításában sem történt érezhető változás. „1905-ben a magyar nyelvet a nemzetiségi iskolákban vagy egyáltalán nem tanították, vagy olyan határfokkal, hogy azokból magyarul beszélő gyermek alig került ki” (BELOVAI 2010: 260).

Kulturális és gazdasági téren a magyarországi némettség volt a legfejlettebb a nemzetiségiek közül (BELOVAI 2010: 246). Herczeg szerint a verseci svábokban nem volt nemzeti érzés, „nem is lehetett, mert amikor az elődeik kijöttek német őshazájukból, ott még ismeretlen volt az ilyesmi. Negyvennyolc óta azonban erő-

³ „A 18. század végén jelentős változás ment végbe a magyar nemzettudatban: a nemesi előjogokra épülő nemzettudattal szemben az értelmiség ekkor kidolgozott egy nyelvi alapon elgondolt egységesítő nemzeteszmet. A modern nemzeteszme alapkritériuma így a nyelvi egységesség lett” (DEBRECZENI 2005: 201).

sen szítanak a magyarsághoz, mert kitapasztalták, hogy a Bánságban békés kultúrétet csak a szentkorona védelme alatt lehetséges” (Herczeg 1985: 52).

Következésképpen elmondható, hogy a Habsburg-uralom alatt nemzetiségi szempontból sokszínűvé vált Bánságban a kiegyezés utáni magyar hivatalos politika magyarosítási törekvései kudarcot vallottak, viszont a sváb többségű Versec városában 1885-től működő Magyar Nyelvterjesztő Egylet jótékony tevékenységének köszönhetően a magyar nyelv iránti szimpátia növekedett. Herczeg már korábban beszámol arról, hogy példaképei Deák Ferenc és Rózsa Sándor voltak. Franz Joseph Herzog, a német édesapa, Versec város polgármestereként Deák Ferenc híve volt.

4. Magyar nemzet, magyar irodalom, magyar írók. A továbbiakban megkerülhetetlen a magyar nemzet sorsa, önképe, identitása, valamint az irodalma között fennálló kapcsolat megvizsgálása.

„Az egymást követő nemzedékek ideáljaiból a közösség, mint nemzet képet formál magáról. Olyan képet, amilyennek magát ismeri, s melyből identitását meríti. A magyar nép esetében a nemzeti öntudatra ébredés folyamata köztudottan a romantika korában, az irodalom vezető szerepével teljesedett be” (DE BIE-KERÉKJÁRTÓ 2017: 290). Kutatásunk szempontjából a hangsúly az irodalom összetevőn van. DE BIE-KERÉKJÁRTÓ szerint mi, magyarok „tudatosan vagy tudattalanul irodalomkultuszunkkal ma is benne élünk abban a hagyományban, melyben mély és eltéphetetlen a kapcsolat a magyar nemzet sorsa és irodalma, élet és irodalom között” (DE BIE-KERÉKJÁRTÓ 2017: 290). Az irodalom a közösségi identitás megragadásának és kifejezésének eszköze. Mások szerint még ennél is több: katalizátor.

BEÖTHY ZSOLT, a századforduló szemléletalkotó irodalomtörténésze a milennium évében, 1896-ban ezt így mondta: „talán nincs nemzet a világon, melynek irodalma oly egyenes, benső és szoros viszonyban állott volna politikai életével, mint a magyar. A mi irodalmunk nemcsak kifejezte, hanem fentartotta a nemzeti lelket” (1896: 183). Több mint száz évvel később: „A magyar irodalom gyakran vált a nemzeti azonosság mértékévé” (GÖRÖMBEI 2010: 14). „Nemzeti önazonosságunknak anyanyelvünk a legfontosabb tényezője. [...] Magyarország történelmével magyarázható, hogy íróink és költőink a régi korokban és a huszadik században egyaránt sokszor érezték veszélyben a magyar nyelvet, a magyar identitást, ezért a magyar irodalomnak a magyar nyelv igen gyakori témája. Irodalmunk a nemzeti kibontakozás idején szinte „szakralizálta” a magyar nyelvet, azonosította a nemzeti identitással” (GÖRÖMBEI 2010: 13).

Látható, hogy anyanyelv és nemzeti identitás, irodalom és magyar nemzeti sors, irodalom és történelem már-már szételemezhetetlen függőségben vannak a magyar kultúrában. Ezen túlmenően azt is ki kell jelenteni, hogy a nemzeti tudat, identitás nem egyszer s mindenkorra adott. „Kultúránk legnagyobbjai időről időre megújították a nemzeti tudatot. Irodalmunk egyik fő vonulatának minden időben a nemzeti felelősségtudat volt az ösztönzője” (GÖRÖMBEI 2010: 14). Herczeg Ferenc esetében két kérdés vetődik fel: a német anyanyelvű író beletartozik, beletartozhat-e abba vonulatba, amely megújította a magyar nemzeti tudatot? Életműve része lehet-e annak a vonulatnak, amely nemzeti felelősségvállalással ír? A kérdés megválaszolásakor nem feledkezhetünk meg a korról, amelynek repre-

zentáns írójaként lépett színre, mint ahogyan arról sem, hogy a vizsgált korban, a kiegyezés után némiképp háttérbe szorult a nemzeti lét »lenni vagy nem lenni« kérdése (GÖRÖMBEI 2010: 14). A kiegyezés utáni ötven év a magyar történelem talán egyetlen időszaka, amelyben nem az anyanyelvfeltést, hanem a nyelvterjesztést diktálta a hivatalos politika. És bár a magyar iskola nem tudta magyarosítani a német parasztot, az értelmiségit annál inkább. Ebben az időszakban nőtt fel, fejlődött íróvá, és lett német polgárból magyar íróvá, magyar ízlést, érdeklődést kiszolgáló, kifejező ünnepelt íróvá Herczeg Ferenc. A korszak kétségtelenül meghatározó erővel bírt: „A verseci sváb gyógyszerész fia annak a kornak volt a gyermeke, amikor a Bácskában és a Bánságban legszebb teremtmény korszakát élte a nemzeti génusz” (MÁK 2013: 7).

Továbbra is megválaszolásra vár: a nyelv-, kultúra- és művelődésterjesztés sikere ez, a magyar irodalom vagy Jókai már-már delejes vonzereje? Valamennyi együttes hatása? Vagy létezik mégis a magyar nemzeti sorsnak-irodalomnak, élet- és irodalomnak olyan forrása, amely ebben a korszakban az idegen származású, de magyarrá lényegült értelmiségi tehetségéből táplálkozott?

SCHÖPFLIN ALADÁR is elemzi azt a sajátos jelenséget, hogy „a kilencvenes évekre forduló időben” (1937: 43) a formálódó új irodalom alkotói, akik a magyar úri középosztály képviselőiben léptek fel, nem törzsökös magyar családok fiai, hanem asszimilált magyarok: „megmagyarosodott magyar nemzetiségek vagy bevándorolt németek fiai” (1937: 43).⁴ Az utóbbiak közé tartozott Herczeg Ferenc is.

A korszak legnépszerűbb írója kétségkívül Jókai Mór, akinek működése kutatásunk szempontjából kétszeresen is figyelemreméltó. Egyrészt példája annak, hogy az irodalom hogyan ébreszti, tartja fenn a nemzeti lelket. Másrészt pedig írói módszere és példátlan sikere kijelölte az irodalom további tendenciáit, követésre méltó példát adott a közönség szórakoztatására beállított irodalomra (SCHÖPFLIN 1937: 44).

A német származású Herczeg előtt a követésre méltó példa lebegett: siker és szórakoztatás. Akkor döntötte el véglegesen, hogy író lesz, amikor első magyar (!) regényét Beöthy Zsolt elismerte. De lehet-e német anyanyelvű író a magyar nemzeti tendenciák szószólója? Herczeg Ferenc nem annyira egész életművével, de pályájának csúcspontját jelentő műveivel (Pogányok, Bizánc, Az élet kapuja) a nemzet szellemiségét, lelkiségét kifejező irodalom vonulatába lép be, ide tartozik: „A nemzeti-történelmi értékközösség felemelő tudata, a magyar sorsba vetett rendíthetetlen hit az a »mitosz«, amely legszebb, legköltőibb s legmélyebb tartalmú költői alkotásait ihleti” (KORNIS 1943: 18–19); „Történelmi regényeivel és drámáival egyik legnagyobb nemzetnevelő írónk” (KORNIS 1943: 19); „A történelmi regények és a drámák már megformálták a nemzeti sorskérdések iránti érdeklődését. A politikai tevékenységének középpontjában is egyfajta nemzeti-nacionalista elköteleződés áll” (WEISS 2007: 1232).

⁴ „Ez megmagyarázható abból, hogy az asszimiláltak mikor nemcsak nyelvben, hanem lélekben is igyekeztek csatlakozni a magyarsághoz, nem találtak itt más művelt ember számára való ideológiát és ízlést, nem volt más választásuk, mint szellemileg az úri középosztályhoz alkalmazkodni. Ez pedig, mint már előbb a gazdasági életet, most az irodalmat is átengedte nekik.” (SCHÖPFLIN 1937: 43.)

Nem léphetünk tovább, amíg nem szólunk a korszak irodalmának egy másik összetevőjéről, arról a nemzeti vonulatról, amelyet BEÖTHY ZSOLT képviselt. Eredetmondaként szolgáló mitikus irodalomtörténete történelmi regénybe, sőt eposzba illően idézi meg a magyarság archetípusát, a magányos őrszemét, kinek a lelkében a népehez való tartozás érzése talán a legerősebb. És a szerző tiszteletet, köszönetet és megbecsülést követel annak az irodalomnak, mely a magyarság erejét fenntartotta (BEÖTHY 1896: 182, 183). A millennium idején felvétel nyerni ebbe az irodalomba, kétségtelenül a felelősség terhét rója a frissen érkező vállaira. És ez még akkor is igaz, ha egyesek szerint a Beöthy megrajzolta irodalmi múlt „a nemzetiségekkel szemben igyekszik megalapozni a magyarság elsőbbségét, illetve Európa számára bizonyítani e nemzeti kultúra történelmi érdemét” (DÁVID-HÁZI 1998: 72). Herczeg Ferenc nemrég nyert bebocsátást ebbe a birodalomba, és Beöthy már megemlíti irodalomtörténetében: „inkább a novella terén fejt ki erejét. [...] eszméltet, mulattat és megindít. A vidéki és fővárosi modern uri életnek és alakjainak ma ő a legváltozatosabb és leghatásosabb rajzolója” (1896: 177). Ebben a sokra hivatott irodalomban nem lehet megmaradni csupán úri mulattatónak, a magyar lelket, aggodalmat megszólaltató mű megírása aktualitása miatt is sürgetően fontos. És mi sem bizonyítja jobban, hogy ez Herczegnek messzemenően sikerült, mint az, hogy az első világégés után a Nemzeti Színház Herczeg Prológusával nyitja meg az új korszakot: „És kezdetben vala a szó, a magyar szó. [...] Aki Árpád nyelvét beszéli, az nem lesz többé rokontalan, testvére lesz minden magyar” (Herczeg 1919: 389).

A kritikusok egy része Herczeg nemzeti tudatát és elkötelezettségét az asszimilálódás következményeként magyarázza: „az erős asszimilálódás következtében megélt [...] magyarságtudat és hagyományt őrző felfogás jellemezte egész életén át. Mindez [...] egy olyan felfokozott patriotizmust lobbantott föl benne, amely kevés írónkat jellemezte a két világháború közötti időszakban” (SZEGHALMI 2003: 11).

5. Herczeg Ferenc nyelváltása. Herczeg Ferenc 1863-ban *Franz Herzog*-ként látta meg a napvilágot a Bánság területén lévő németlakta Versecen. Ősei Mária Terézia uralkodása kezdetén a porosz–osztrák háború rémségei elől menekültek Sziléziából a délvidéki Versecre, ahol a család hamar az ottani svábok élére küzdötte fel magát.

Az apa a város gyógyszerésze, majd polgármestere, Franz Joseph Herzog, aki módos sváb polgárként mindent megtesz a magyar nemzetbe való sikeres asszimilálódás érdekében.

NÉMETH G. BÉLA a származás meghatározó erejét említi Herczeg kapcsán. A bánsági németajkú városi kispolgárság soraiban, amelyből Herczeg származik, nagyarányú, szinte programszerű volt a hasonulás, ha nem is a teljes nyelvcsere miatt, de a társadalmi szerkezetbe illeszkedést tekintve. A verseci gazdag és önérzetes patikuscsalád egyben kisvárosi polgármester-család is volt, s így a megyei urakkal érintkező, szavukra gondosan figyelő család is (NÉMETH 1981: 51–52).

A Magyar Irodalmi Lexikon szerzője szerint a család nehezen asszimilálódott, de érzelmileg vonzódott a magyar uralkodó osztályhoz, mely lehetővé tette

számára a felemelkedést (MEZEI 1963: 455). Mert bár a polgármester apa nem tud magyarul, fiát az Osztrák–Magyar Monarchia magyar urai közé akarja felnevelni, magyarul taníttatja Temesváron, majd Szegeden.

Bár Herczeg szegedi dadájának köszönhetően először magyarul gagyogott, és németül csak a dada távozása után tanult meg,⁵ gyerekkora a családban éppúgy, mint Versecen, a német szó jegyében telt. A fiú határozott német nevelést kapott. Mivel Versecen az 1860-as évek végén nem volt magyar iskola, az 1863-ban született Herczeg a három elemi osztályt német iskolában járta (1870-től 1873-ig), magyar tanítója németül tanított, bár törve beszélt csak ezt a nyelvet (Herczeg 1985: 58). Az iskola „első fejedelmi ajándékát azonban, az írás-olvasást lelkesen” (Herczeg 1985: 61) megbecsülte, édesapja gazdag német nyelvű könyvtárának köteteit válogatás nélkül olvasta.

Versecen nyílt meg az ország első polgári iskolája, és Herczeg elvégezte annak első osztályát ugyancsak német nyelven. Magyarul csak akkor kezdett tanulni, amikor tizenegy éves korában, 1874-ben a verseci iskolából elvitték a temesvári piaristákhoz. Az édesapa döntése szerint a következő két tanévet, a gimnázium második és harmadik osztályát (1874-től 1876-ig) Temesváron, a magyar piarista gimnáziumban kellett járnia. Sokatmondó, hogy a verseci német iskolából beiratkozó diákoknak latinból (nem magyarból!) kellett felvételizniük. A felvételizről Herczeg ezt vallja: „meg sem értettem a magyar nyelven fölített kérdéseket, nem-hogy feleltem volna rájuk” (Herczeg 1985: 82). A tizenegy éves diák Temesváron találkozott a magyar nyelvvel: „Temesváron úgy tanultuk akkor a magyar nyelvet, mint a latint: iskolában és könyvből, de a gimnáziumon kívül mindenkiel németül karattyoltunk, hiszen még a magyar úricsaládok is sűrűn beszéltek otthon Goethe dialektussá ficamodott nyelvét” (Herczeg 1985: 104). Az sem véletlen, hogy a tizenegy-tizenkét éves gimnazista Temesváron még németül szeretett olvasni. Az 1870-es évek közepén járunk, amikor Temesváron még csak a vármegyei házán, a piarista iskolában és a cukrászboltban beszéltek magyarul (Herczeg 1985: 85).

Az édesapa viszont szükségesnek tartotta, hogy „igazi magyar helyre” küldje fiát, így döntött Szeged mellett. Minden bizonnyal azért, hogy tökéletesedjék a magyar nyelvben is, de a magyar viselkedésformákban is. A gimnázium harmadik és negyedik osztályát a szegedi piarista gimnáziumban járta. Az apa elhatározása mellett őt magát is vonzotta a gondolat, hogy „igazi” magyarok közt fog élni, hiszen a Bánságban negyvennyolc óta regényes nimbusz ragyogta körül a magyarságot. A szegedi iskolák – Herczeg szerint – egyetlen sváb parasztfiút sem magyarosítottak el. „Magyarrá lett azonban a svábok értelmi osztálya. Az sem hazafiságból – mert a hazáért meghalnak az emberek, de nyelvet nem tanulnak –, hanem szükségből, és mivel a kultúrélet egyetlen ismert formája a magyar élet volt” (Herczeg 1985: 106). A tizenhárom-tizennégy éves gimnazista Szegeden rákapott a magyar könyvekre, előbb a kapós ponyvairodalmat, majd pedig Jókai regényeit falta. Visszaemlékezései szerint: az „*Egy magyar nábob* volt az első Jókai-könyvem.

⁵ „Igaz, hogy mikor a dada elhagyta a házunkat, elfelejtettem a szögedi nyelvet, és csak a temesvári gimnáziumban fogtak megint magyar beszédre. De ekkor minden magyar szó, amit hallottam, úgy közeledett felém, mintha a saját lelkem mélységéből bukkanna fel” (Herczeg 1985: 56).

Szent részegséggel, mint a bacchász Dionüszosz ligetében, úgy botorkáltam Jókai csodakertjében. Életem egyszerre forró és színes lett. Meg voltam róla győződve, hogy a költő közt és köztem valami személyes kapcsolat létesült. Senki úgy meg nem értheti, mint én. Egy nemes, hatalmas, bölcs baráttra tettem szert, aki védően terjeszti kezét az én éretlenségem fölé, és aki mélységet és méltóságot ad az iskolásfiú életének” (Herczeg 1985: 113–114). Bevallása szerint gondolkozni is Szegeden kezdett magyarul (Herczeg 1985: 113). Alighogy megtanulja a nyelvet, a szegedi gimnáziumban Laetus-Klub néven diáktársaságot szervez, kis lapot szerkeszt, melyet jórészt egyedül ír, humoros illusztrációit pedig maga rajzolja.

A gimnázium utolsó három évét (1879-től 1880-ig) a betegeskedő apa kívánságára a szülővárosától mindössze huszonöt kilométernyire eső Fehértemplom állami magyar gimnáziumában járta, hogy közelebb lehessen a szülői házhoz. „Magyarul beszélni” különben is jobban tudott már, mint Versecen bárki (Herczeg 1985: 121). „A magyarul még nem is teljesen kifogástalanul beszélő fehértemplomi diák” (FUTÓ 1927: 4) tizenhat-tizenhét éves korában az önképzőkör lelkes tagja, különféle műfajokban próbálgatja a szárnyait. A legtermészetesebb módon itt magyarul ír. Ír költői elbeszélést, tankölteményt, diákhumoreszket, 1500 hexameterben „furcsa hőskölteményt”, vígeposzt a honmentőkről (Berciász vagy a honmentők). Önképzőköri munkájának pénzjutalommal való elismerése pedig véglegesen eljegyezte az irodalomnak: „tizenhat éves koromig csökönyösen botorkáltam Leonardo da Vinci nyomdokain. Az irodalomhoz csak akkor kanyarodtam át, mikor a gimnáziumi önképzőkör megkoszorúzta »époszomat«” (Herczeg 1985: 39). Kutatásunk szempontjából nagy horderejű a gimnazista akkori elhatározása: „az az arcátlan gondolatom támadt, hogy komolyra fordítom a játékot, és megajándékozom nemzetemet (kiemelés tőlem: S. L.) azzal a nagy Hunyadi-éposszal, amelynek hiányát minden magyar fájdalmasan érzi” (Herczeg 1985: 142). A négy évvel ezelőtt Temesvárra készülő, még magyarul sem beszélő Herczeg Fehértemplomon már a magyarok hiányzó eposzának megírását fontolgatja. Megjegyzendő, hogy tudomása van erről a hiányról, és nem elhanyagolható az sem, hogy ifjúi buzgósággal éppen ennek a hiánynak a pótlását tűzi ki célul. Jele ez annak, hogy a magyar nyelv és a magyarság sorsa iránti nemzeti elköteleződés Herczegben egymást erősítve, egyidejűleg vert gyökeret.

Mi az, ami az olvasásért rajongó gimnazistát erre az útra terelte? Az apa aszimilációs törekvései értek be? A Jókai-regényeknek tudható be? Vagy talán a magyar kultúrának és irodalomnak az a jelenléte, amely a könyveken nevelkedett és gyermeki játékaiban álomvilágot építő német polgárfiúnak nyújtani tudta azt, ami szellemi fejlődéséhez nélkülözhetetlen volt.

Fehértemplomon találkozunk azzal a társadalmi osztállyal, amelynek irodalomba való beemelése első sikereinek a záloga. Ez a katonatisztek, huszártisztek társasága. Nagynénjének köszönhetően az iskolásfiú kapcsolatba kerül a katonatisztekkel, akik majd első népszerű katonai novellái és drámái megnyerő szereplői. „A fehértemplomi huszárok adták nekem a mintákat, mikor később megírtam katonai novelláimat és *A dolovai nábob leányá-t*. [...] Az én irodalmi huszáraim meglehetősen tetszettek a közönségnek” (Herczeg 1985: 145).

Elhamarkodott lenne viszont kijelenteni, hogy a fehértemplomi gimnazista Herczeg (bár ontja magából a magyar verseket, és környezete is látja már benne az író) teljes készenlétben áll a magyar írói pályára. „Már rég túl volt a matúrán, amikor még mindig úgy festett a dolog, hogy Herzog Ferenc a német kultúra szolgálatába fog szegődni” (SUPKA 1926: 5). Az érettségi után a budapesti jogi egyetemen tanul tovább, amit e réteg oldaláról talán még inkább a beilleszkedés szándékának lehet tekinteni (NÉMETH 1981: 52). Bár az itt töltött négy évet (1881-től 1885-ig) eltékozolt esztendőknek tekinti (Herczeg 1985: 173), a magyar írói pályára való felkészülés jelentős állomása volt.

Az 1880-as években (Herczeg jogi tanulmányai, majd temesvári, illetve budapesti joggyakornoksága, illetve) a magyar színművészet „csodálatos tavasza” idején Herczeg szerint a világ két legjobb színtársulata magyarul játszott, a Nemzetiben és a Népszínházban (1985: 165). A két társulat fénykora – a jogász-tanonc Herczeg szerint – részben a magyar színművészek, részben a francia színműírók érdeme volt. A magyar színjátszásnak a fiatal Herczegre tett hatása viszont letagadhatatlan. A későbbi sikeresség egyik záloga kétségtelenül Herczeg kétnyelvűsége: „színházszerető, színházrajongó ember volt, s kétnyelvűsége még inkább lehetővé tette számára a kor közönségkedvelte irodalmának ismeretét.”⁶ A Nemzeti Színház előadásainak sikerén felbuzdulva négyfelvonásos magyar színművet ír, Hozományvadász címmel. Színmű-kísérletét csak legjobb barátja olvassa el, aki-nek lesújtó véleménye miatt a darab évekig a fiókban hever (Herczeg 1985: 203).

Joggyakornokként először még németül ír tárcanovellákat (KORNIS 1943: 13), melyeket 1886-ban Grecsák Károlynak, Versec város képviselőjének (és atyja barátjának) juttat el, aki a német nyelvű Budapesti Tagblatt főszerkesztője. Grecsák lapja felelős szerkesztőjének, Weisz Juliánnak adja elbírálás végett az írásokat. Weisz felismeri a tehetséget, és levélben felszólítja, hogy folytassa írói tevékenységét, küldjön be újabb novellákat.

Ezzel párhuzamosan 1886-ban a Pesti Hírlap Sphinx címmel közli Herczeg első magyar nyelvű elbeszélését (Herczeg 1886: 1–3), melyet több más is követ, majd 1888-ban megjelenik A daruvári híd (Herczeg 1888: 1–4) című tárcanovella, amellyel Herczeg először vonta magára a figyelmet (KOZMA 1892: 1). Az előző tisztí történet, családi dráma és lélekanalízis (RUBINYI 1928: 33), az utóbbi talpraesett huszártörténet, egy egyszerű kis manőver elbeszélése.

A Hét is közli írásait. Az 1886 és 1888 közötti évekre tehető a kétnyelvűségből fakadó bizonytalankodás, amikor németül fogant írásait magyarra fordította, majd pedig német nyelvű megjelenésre szánt írásait is előbb magyarul írta, s csak azután fordította le németre: „igen érdekes adalék az anyanyelv változásának ritka esetéhez” (SUPKA 1926: 5).

Fővárosi jogászéveiben Budapestet nem szerette, ha csak tehette, Versecen tartózkodott, ahol ő volt a „telivér budapesti” (Herczeg 1985: 179). Ezzel magyarázható, hogy „az izgága lovagiaskodás” (Herczeg 1985: 197) éveiben belevetette

⁶ „De tanult, s nem kevesebbet – s ezt nem szokás hangsúlyozni – a francia típusú társasági-társalgási dráma (s annak epikus testvére) anyag- és formakezelésétől is. Sőt, talán ettől tanulta a legtöbbet.” (NÉMETH 1981: 52.)

magát a verseci német nyelvű műkedvelő színjátszásba, katonatiszt barátainak köszönhetően pedig az éjjeli életbe és a lovassportba.

A fiatalkori tombolás ezen éveiben is (bár a német színjátszás, sváb család és szerb vendéglátók soknyelvű közegében él) a magyarság tagjának tekintette magát, ő a főrendezője a Magyar Nyelvterjesztő Egyesület kirándulásának, elgondolkodik a magyar „húzó előadóművészet” egyediségén (Herczeg 1985: 180–181), mentséget talál a fantasztikusan káromkodó, Ferenc Jóskát szidó magyar huszár „népszokására” is (Herczeg 1985: 182), és nem utolsósorban: ír. A lapokba küldözgetett apró elbeszéléseit vagy társadalmi kérdésekről írt cikkeit szívesen közölték, egyik-másik feltűnést is keltett, amit Herczeg azzal magyarázott, hogy ő – szemben a magyar novellistákkal – ismert pesti helyszíneken szerepelteti személyes ismerősöknek tetsző, emberi vonásokkal felruházott novellahőseit (Herczeg 1985: 201–202).

Az 1887. év fontos Herczeg Ferenc életében, mert ebben az évben Versecen kardpárbaja volt egy katonatiszttel, aki a sebesülés következtében a párbaj színhelyén meghalt. A halálos kimenetelű párbaj irodalomtörténeti fontosságra emelkedik (FUTÓ 1927: 7), ugyanis miatta négyhavi államfogságot kellett eltöltenie a váci fegyházban, ahol a Singer és Wolfner cég pályázatára megírja első regényét. Magyarul. A jeligés pályázat bírálói Benedek Elek, Mikszáth Kálmán és Fáti J. Béla voltak. Benedeknek rögtön megtetszett a kézirat, a szerzőben pedig felismerte az akkor még ismeretlen „sváb fiút”, aki „néhol még küzdeni látszott a magyar nyelvvel. Amint írói körökben szokták nevezni: csörgette a germanizmus rabláncait” (BENEDEK 1993. 2: 54–55). A mű végül – egyrészt emiatt, másrészt a terjedelmi korlátok túllépése miatt – csak dicséretet kapott. A pályázatot kiíró kiadó viszont kifizette Herczegnek az ezerkoronás pályadíjat, és kiadta a regényt. A Fenn és lenn című regény 1890-ben jelent meg a Singer és Wolfner Kiadónál. A sváb fiú még küzd a magyar nyelvvel, de Benedek Eleket, Wolfner Józsefet, Beöthy Zsoltot már megnyeri a regény, és hamarosan „más írók is megismerték és értékelték: pl. a szigorú ítéletű kritikus, Ambrus Zoltán egy akkoriban közkeletű verseike szerint állandóan dicsérte” (BÁLINT 2005: 92).

Emlékezései szerint Benedek Elek ajánlotta, hogy írjon magyar nevet a könyvére, változtassa *e*-re a *Herzog o* betűjét. Így született meg Herczeg Ferenc, a magyar író (Herczeg 1985: 225–226).⁷ Hogyan indokolja ezt a látszólag könnyed átállást, amiért nacionalista német lapok renegátnak nevezték? „Az én családom kétszáz esztendővel ezelőtt jött ki Németországból, egy német fejedelem elől menekült, olyan időben, mikor az őshazában a nemzeti érzés még ismeretlen fogalom volt. Ezt az érzést itt ismerték meg, Magyarországon, alattvalókból itt lettek polgárokká” (Herczeg 1985: 226).

A regény megjelenésétől számítva az irodalomtörténet Herczeg Ferenc magyar író pályafutását. A már említett Jókai-hatás letagadhatatlan (Az arany emberrel, illetve a Fekete gyémántokkal szokták összehasonlítani), és a katonai életből merített motívumok sem hiányoznak. A katonai élet rajzát egybeolvasztja a civil főúri

⁷ Megjegyzendő, hogy első elbeszéléseit, 1886-ban és 1888-ban már *Herczegh Ferenc* név alatt közli a Pesti Hírlap.

élet rajzával, s ezen két társadalmi réteg életének, egymással való érintkezésének és gondolkodásának igen érdekes, jellemző és hű képét és jellemeit nyújtja (FUTÓ 1927: 10). A katonasággal kapcsolatban egyéni párbajélménye is bekerül a műbe.

A Fenn és lenn megjelenése után felkeresi Kiss József, A Hét szerkesztője, és felkéri, hogy írjon a lapjába. Nemsokára pedig Rákosi Jenő ajánl neki állást a Budapesti Hírlapnál. Herczeg egy csapásra befutott író lesz. A Petőfi Társaság alig egy évvel a Fenn és lenn megjelenése után, 1891-ben tagjai sorába választja. Mindeközben Herczeg rendületlenül szállítja az elbeszéléseket a Pesti Hírlap, a Budapesti Hírlap, A Hét tárcarovataiba.

Pályakezdő elbeszéléseinek (1886–1892) fő újdonsága, hogy a katonatiszti életből meríti hőseit, történeteit, és meghonosít egy eddig csak a franciáknál, illetve németeknél és osztrákoknál divatos, jobbára humoros műfajt. A műfaj eddigi hiányát az indokolja, hogy a katonatiszti élet általában nem magyar (KOZMA 1892: 1). „Maga a tárgy egészen új irodalmunkban. Előbbi költőink, íróink műveik megalkotásánál a katonatiszti életet egészen mellőzték. Nem is csoda, mivel a katonatisztek idegen anyanyelvűek és szellemük miatt sohasem álltak közel a magyarság lelki világához s így érthető az a körülmény, hogy miért maradt ez a terület a magyar költők képzelete számára terra incognita. Pedig Herczeg és sok külföldi író példája azt mutatja, hogy a katonatiszti élet nagyon sok humoros tárgyat önként kínál költői feldolgozásra. [...] Szerintünk nem egészen véletlen, hogy a német anyanyelvű Herczeg a közvetítője ennek a genre-nak, aki a katonaság iránt már gyermekkorában is vonzalommal viseltetett” (FUTÓ 1927: 5). Herczeg kétnyelvűsége ismételtelen jelentőséget nyer pályakezdő elbeszéléseinek, színműveinek, első regényének megalkotásánál, sikerénél. A gimnazista korától katonatisztek között forgolódó, jurista korában pedig már velük bálozó, vívó, párbajozó Herczegnek ez nem más, mint saját kétnyelvű valóságának a magyar irodalomba való emelése.⁸ A katonai éretnyket értékelő német kultúra képviselője nyelvet váltott, de a kulturális tartalmat – a katonaság iránti vonzalmat – megőrizte, átmentette a magyarul írt katonai novellákba, majd színművekbe.

A sikerhez minden bizonnyal hozzájárult az is, hogy a katonatisztek német nyelvű és szellemű világát összeszótta a magyar polgári világgal, éppen úgy, ahogyan a valóságban tapasztalta. Nyelvileg és szellemileg két különböző világ ez, amely Herczeg életében természetesen, műveiben pedig ösztönszerűen vagy ügyesen összeszövődik (KOZMA 1892: 1). FUTÓ JENŐ azt is megkockáztatja, hogy „a közös hadsereg keretén belől a magyar huszár ihleti lelkét” (1927: 310). Új irodalmi típust teremtett a magyar irodalomban: a könnyű felfogású, lovassporton

⁸ A Monarchia közös hadseregében a tisztek 70%-a német ajkú, és a vezényleti nyelv is német, másrészt viszont a magyar katonaság jelenléte 23%-os (a 25%-os osztrákhöz és a többi különböző nemzetiségiekhez képest), a lovasságnál és vonatszolgálatnál pedig 30%-os (KEISZ 2014: I. n.). Vö. még: „Hazánk vegyes viszonyaiból kifolyólag egynyelvű ezredek itt alig voltak s mindenikben van többé-kevésbé jelentékeny magyar elem. Ennek befolyása érezhetővé vált, elannyira, hogy a mely legények nemcsak a honvédségnél, de a közös hadseregnél is, három évig szolgáltak, többnyire megtanultak magyarul, jól vagy rosszul. S a magyar szellem befészkelte magát mindentüvé, mert Magyarországon a levegő is magyar s az a cs. és kir. kaszárnyákba is behatol” (N. N. 1894: 1–2).

edzett forró vérű ifjakat, akik azt hitték, hogy „a földi boldogság a ló hátán és a cigány cimbalma mellett terem” (Herczeg 1985: 146).

Első elbeszéléskötete *Mutamur* címmel 1892-ben látott napvilágot, és írójának a regénynél is nagyobb sikert hozott. Írója német származását már nem említi a kritika. „Herczeg Ferenc a legmodernebb írók közül való, a kik csak valaha megszólaltak a mi nyelvünkön. Tárgya, eszejárása, bogarai, tévedései, anyaga, alakjai mind a mi napjainkból valók. A lélek, a mely műveiben lehel, az való a mi időnkéből” (–ő [RÁKOSI] 1892: 1–2). Sokkal több szó esik viszont a *Mutamur* irodalmi huszárjairól, a snájdig huszártisztekről.

Herczeg „témáiban túlnyomó szerepet játszik a bácskai gentry és az osztrák-magyar katonaság. Ezek a vezérmotívumok” (ROBIN 1893: 1). Továbbá élményt is a csak részben magyar közös hadsereg tisztjeinek élete ad az írónak.⁹ HAJDU PÉTER szerint Herczeg korabeli divatosságához „hozzájárult az író személyiségének, fellépésének, imázsának néhány eleme. Az a narráció, hogy párbajban megölt egy katonatisztet, és a börtönben megírta első regényét, amellyel díjat nyert” (HAJDU 2009: 432).

Az 1893-ban zajos sikert arató *A dolovai nábob leánya*, Herczeg első színpadi műve nem más, mint a jogászkorában félredobott *Hozományvadász* című darab, amibe a katonatisztek később kerültek bele (Herczeg 1985: 259). A színműből elmaradhatatlan a huszár-svadron, a parti-vadász huszárok legkülönfélébb típusa, a párbaj, de a szerencsés végkifejlet is. A Budapesti Hírlap kritikusa így rajong: „A dolovai nábob leánya’ ma este oly nagy sikert aratott, minőt hazai szerző keveset, kezdő drámaíró talán soha egész irodalmunkban” (–ik 1893: 1). „Csiky Gergely örökösét nem kell tovább keresnünk” (ROBIN 1893: 2).

Nyomon követtük Herczeg három műfajjal történő belépőjét a magyar irodalomba: regény, elbeszélés és színmű. Láthatóvá vált, hogy mindössze a regényről szóló ismertetések tesznek említést az író német származásáról. Elbeszéléskötetének és első színművének zajos sikere során már magyar íróként hivatkoznak rá.

6. Következtetések. Kutatási célunk a német származású és anyanyelvű Herczeg Ferencnek a magyar irodalom szentélyébe való belépésének, illetve ezen belépés körülményeinek tettenérése volt.

Összefoglalásképpen elmondható, hogy a következő életrajzi mozzanatok szerencsés összejátszásának köszönhető Herczeg Ferenc magyar íróként való elindulása. (Nem vizsgáltuk a zseniális nyelvtanulási készséget, sem az írói tehetséget.) A (legtágabb értelemben felfogott) magyar kultúrával való diákkori találkozása kiegészült a Jókai-olvasmányok hatásával, a fiatalkori jogászévek tapasztalataival (a színházi élet fénykora, hírlapirodalom, katonai élet). Kétnyelvűsége mind az irodalomban, mind a társasági körökben magabiztosságot kölcsönzött neki. Tapasztalatainak, a társasági életben való jártasságának az irodalomba – három különböző műfajba – való transzponálása az 1890-es években szerencsésen találkozott

⁹ „Már gyermekkorának rózsás álmaival is a katonaságon csüggött, [...] vonzalma a katonaság iránt mindvégig megmaradt és mély nyomot hagyott nemcsak lelkében, de költészetében is. Ez az az áthidaló ív, amely a katonaságot nagyrabecsülő német faj sarját a katonai erényeket hasonlóan értékelő magyarsághoz kapcsolta; ez az, ami őt szívünkhöz közel hozta” (FUTÓ 1927: 14–15).

a németes kultúrájú magyar közönség igényeivel, különösen a katonai életforma humoros ábrázolásában. Mindeközben letagadhatatlan fiatalkori életmódjának, valamint a párbajkultúra korában párbajjal szerzett dicsőségének szerepe a hírnév útján való elindulásban. Kiindulópontunk annyiban igazolódott, hogy árnyaltabban tudjuk kijelenteni: a magyar kultúra összetevői közül Jókai, a színház, (a jogi pályától való irtózás közben) a közös hadsereg tisztjeinek életformája, jellege (léha könnyelműség, finom diszkrét impertinencia, harci temperamentum, elszántság) minden bizonnyal jelen volt a magyar író születésénél. És bár ez kevésnek tűnik, amikor irodalomcentrikus kultúra hatásáról beszélünk, ne feledjük, hogy Herczeg festőnek indult, és a katonai pályával is kacérkodott. Mindezek közül a legnehezebbet választotta: megválni anyanyelvétől, és egy idegen nyelv eszközüvel új világot teremteni az irodalomban.

Herczeg és a herczegi életmű nehezen tudja visszanyerni a múlt század fordulóján élvezett népszerűségét. Ennek egyik magyarázata az, hogy a mai irodalomfelfogás „nem tudja értékelni a magyar prózatradíciónak azt a gyakran játékos és néha parodisztikus áthasonítását, a komolytalanságnak azt a frissességét, amely alapján művei ismét értékelhetőek” (TARJÁNYI 2002: 50), amely alapján a herczegi lektűr hasznos lehet az olvasásra nevelésben.

Kulcsszók: nyelvváltás, alkalmazkodás, kétnyelvűség, társadalmi, kulturális, nyelvi asszimiláció.

Hivatkozott irodalom

- ALBERT ZOLTÁN MÁTÉ 2014. Történelemtudat a Délvidéken. Beszélgetés Mák Ferenc irodalomtörténésszel. *Valóság* 57/8: 9–23.
- BANÓ ISTVÁN 1977. Bánság, Bánát, németül, románul, szerbül Banat. In: ORTUTAY GYULA főszerk., *Magyar Néprajzi Lexikon* 1. Akadémiai Kiadó, Budapest. 209–211.
- BÁLINT GÁBOR 2005. Herczeg Ferenc összkiadásai a Singer és Wolfner-nél. *Magyar Könyvszemle* 121: 92–95.
- BARTA JÁNOS 1955. Herczeg Ferenc mai szemmel. *Alföld* 6/4: 59–69.
- BELOVAI JÓZSEF 2010. A nemzetiségek és a népoktatási politika az Osztrák–Magyar Monarchiában. In: SZALMA JÓZSEF szerk., *A Magyar Tudomány Napja a Délvidéken 2009*. Vajdasági Magyar Tudományos Társaság, Újvidék. 244–262.
- BENEDEK ELEK 1993. *Édes anyaföldem!* 1–2. Magyar Könyvklub, Budapest.
- BEÖTHY ZSOLT 1896. *A magyar irodalom kis-tükre*. Athenaeum Részvénytársaság, Budapest.
- BORI IMRE 1993. Egy dzsentri író: Herczeg Ferenc. In: BORI IMRE, *A jugoszláviai magyar irodalom rövid története*. 3., átdolgozott és bővített kiadás. Forum Könyvkiadó, h. n. 58–59.
- DÁVIDHÁZI PÉTER 1998. A nemzeti nagyelbeszélés újjászületése. *Alföld* 49/2: 61–77.
- DE BIE-KERÉKJÁRTÓ ÁGNES 2017. Látható vagy elmondható világ. Gondolatok a holland kultúráról – a pragmatika határain túlról. *THL2. 225–65–60 év a magyar mint idegen nyelv oktatásában. Ünnepi szám Szili Katalin köszöntésére*. Balassi Intézet, Budapest. 1–2: 289–296.

- DEBRECZENI ATTILA 2005. Nemzet és identitás. In: BÉNYEI PÉTER – GÖNCZY MONIKA szerk., *Nemzet – identitás – irodalom. A nemzetfogalom változatai és a közösségi identifikáció kérdései a régi és a klasszikus magyar irodalomban*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen. 197–226.
- FRÁTER ZOLTÁN 1984. A képiro arcképe. Herczeg Ferencről. *Kritika* 13/5: 14.
- FUTÓ JENŐ 1927. Herczeg Ferenc. (Első közlemény). *Irodalomtörténet* 16: 1–29.
- GÖRÖMBEI ANDRÁS 2010. Az irodalom szerepe a magyar nemzeti tudat alakításában. In: JANKOVICS JÓZSEF – NYERGES JUDIT szerk., *Irodalom, nemzet, identitás. A VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson (Debrecen, 2006. augusztus 23–26.) elhangzott előadások*. Nemzetközi Magyarorságtudományi Társaság, Budapest. 12–20. <http://mek.oszk.hu/08100/08170/08170.pdf> (2021. 06. 14.)
- GYÉMÁNT RICHÁRD 2015. A Bánság újraterelítése, különös tekintettel a 18. századi telepítési folyamatokra. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica* 5/1: 31–48.
- HAJDU PÉTER 2009. Herczeg Ferenc érdekessége. *Literatura* 35/4: 427–445.
- HEGEDÜS GÉZA 1976. Herczeg Ferenc (1963–1954). In: HEGEDÜS GÉZA, *A magyar irodalom arcképcsarnoka. Irodalmi portrék száz magyar íróról*. Móra, Budapest. 245–250.
- Herczegh Ferenc 1886. Sphinx. *Pesti Hírlap* 8/56: 1–3.
- Herczegh Ferenc 1888. A daruvári híd (Részlet a katonaéletből) *Pesti Hírlap* 10/129: 1–4.
- Herczeg Ferenc 1919. Prológus. A Nemzeti Színház 1919-iki megnyitó előadására. *Új Idők* 25/21: 389.
- Herczeg Ferenc 1985. *Herczeg Ferenc emlékezései. A Várhegy. A gótikus ház*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- ik. 1893. „A dolovai nábob leánya (Première a nemzeti színházban). *Budapesti Hírlap* 13/70: 1–2.
- IMRE LÁSZLÓ 1985. Hajdani könyvsikerek tanulságai. Herczeg Ferenc: Történelmi regények. *Alföld* 36/6: 71–75.
- KEISZ ÁGOSTON 2014. Ilyen volt a Monarchia hadserege az I. világháború kitörésekor. *Origo*. <https://www.origo.hu/tudomany/20140731-i-vilaghaboru-ilyen-volt-a-monarchia-hadserege-serbia-megtamadasakor.html> (2021. 02. 14.)
- KOZMA ANDOR 1892. Mutamur. – Herczeg Ferenc huszonnégy elbeszélése. *Nemzet* 11/124: 1.
- KORNIS GYULA 1943. Herczeg Ferenc életműve. In: KORNIS GYULA szerk., *Herczeg Ferenc 80 év. Új Idők Irodalmi Intézet*, Budapest. 11–25.
- MÁK FERENC 2013. A 150. születésnap előtt. *Magyar Szó* 70/95: 7.
- MEZEI JÓZSEF 1963. Herczeg Ferenc. In: BENEDEK MARCELL szerk., *Magyar Irodalmi Lexikon* 1–3. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1: 455–457.
- NÉMETH G. BÉLA 1981. A lektűr magyar mestere. Herczeg Ferencről. *Új Írás* 21/8: 51–59.
- NÉMETH G. BÉLA 1985. Az „úri középosztály” történetének egy dokumentuma: Herczeg Ferenc emlékezései. In: Herczeg 1985: 5–32.
- N. N. 1894. Nyelvkérdés a hadseregben. *Budapesti Hírlap* 14/62: 1–2.
- ő. [RÁKOSI JENŐ] 1892. Herczeg Ferenc (Mutamur). *Budapesti Hírlap* 12/141: 1–3.
- N. N. 1886. Tudósítás egy Mindenben megjelent fordításkötetről. *Pesti Hírlap* 8/223: 5.
- ROBIN 1893. A dolovai nábob leánya (Première a Nemzeti Színházban). *Pesti Napló* 44/75: 1–3.
- RUBINYI MÓZES 1928. Herczeg Ferenc pályakezdése. *Irodalomtörténet* 17: 33–35.

- SUPKA GÉZA 1926. „A földnek itt varázsereje van...” avagy hogy’ lett a verseci német fiúból az első magyar író. *Literatura* 1/1: 4–11.
- SCHÖPFLIN ALADÁR 1937. *A magyar irodalom története a XX. században*. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata Kiadása, Budapest.
- SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY 2003. Nemzet, nyelv, irodalom az egységesülő világban. In: SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY, *A megértés módozatai: fordítás és hatástörténet*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 9–20.
- SZEGHALMI ELEMÉR 2003. Átélt magyarságtudattal – Száznegyven éve született Herczeg Ferenc. *Új Ember* 59/11: 11.
- TARJÁNYI ESZTER 2002. Hullámok hátán: Herczeg Ferenc és az Adria. *Műhely* 25/4: 50.
- Vélemény 2020. = Vélemény a Nemzeti Alaptanterv irodalomoktatásra vonatkozó részéről. <https://revizoronline.com/hu/cikk/8313/velemeney-a-nemzeti-alaptanterv-irodalomoktatásra-vonatkozó-reszerol> (2021.02.14.)
- WEISS JÁNOS 2007. A sikertől a bukásig. Recepció és önértelmezés Herczeg Ferenc A góti-kus ház című regényében. *Jelenkor* 50/11: 1232–1240.

Ferenc Herczeg’s „linguistic” career

The unique life of Ferenc Herczeg, who was a banned author between 1945 and 1980, can be summarised in a nutshell as follows: how the German-speaking boy from the Swabian region of Banat, becomes the Hungarian playwright who put Hungarian drama on the path to European success, a committed writer of national endeavours, and the creator of a successful Hungarian prose and dramatic oeuvre. The subject of the research is to explain where and how Ferenc Herczeg’s „language program” became so successful, since „There was no other native speaker who learned Hungarian as well as Ferenc Herczeg” (Hegedűs). Examining the language path, the research may explain the adaptation considered to be the key to success and the contribution of the author’s bilingualism to the foundation of success. In the case of Herczeg, social, cultural and linguistic assimilation is so successful that it gives rise to countless speculations. The majority of the criticism seeks his social adaptation, and reflects less on linguistic assimilation. The item to prove is that Herczeg, a German-speaking boy of Swabian descent, became Hungarian because of the literature-centric Hungarian culture.

Keywords: language shift, adaptation, bilingualism, social, cultural, linguistic assimilation.

SÁJTER LAURA
Alecu Russo Állami Egyetem¹⁰

¹⁰ Bălți, Moldova Köztársaság.